

Вашкевич В. М.

Модифікація світоглядних засад молоді у контексті цивілізаційного розвитку України

---

*Розглядається місце історичної свідомості в модифікації
світоглядних засад молоді, висвітлюється її структуризація,
взаємозв'язок з формами суспільної свідомості.*

Дослідження розвитку людини, її духовного світу в перехідних суспільствах, до яких належить і Україна, — одна із актуальних проблем, що постала перед вітчизняним суспільствознавством. Предмет особливої уваги, з боку науковців — це молодь, яка відіграє важливу роль в соціальній динаміці українського суспільства. Наше майбутнє значною мірою залежатиме від того, наскільки успішно молоде покоління буде спроможним осмислити та засвоїти загальнонаціональні ідеї та інтереси, втілити їх у життя.

Органічна, обумовлена природою, спрямованість молоді у майбутнє аж ніяк не відсторонює її від минулого. «Минуле і майбутнє це дві сторони однієї медалі. Вони поєднуються сьогоднішнім. І якщо нині хтось і десь намагається ввійти у завтра, спираючись на фальсифіковане минуле, він матиме не що інше, як потворне майбутнє» [1,551].

Модифікація світоглядних засад молоді — одне з найскладніших завдань, що стоїть перед українським суспільством. І в цьому немає нічого дивного та непередбачуваного. Адже духовний світ молоді людини, що формується в умовах масштабних суспільних трансформацій, не може не бути складним і суперечливим. А саме такою є суспільна свідомість в Україні — не просто «розколотою» та «розірваною», а атомізованою та амбівалентною. Вчені діагностують «гостродискомфортну кризу самоідентифікації» українського соціуму, різних соціальних прошарків, в тому числі і молоді.

Молодь, як особлива соціально-демографічна група, що має свою власну субкультуру, сьогодні знаходиться в стані кризи ідентичності, тобто в стані невизначеності щодо оптимального напрямку свого подальшого розвитку, який підсилюється руйнуванням усталеної системи цінностей.

Ця криза спричиняє зміни у світогляді молодого покоління, формує його на нових засадах, притаманних перехідному суспільству. Одним з проявів модифікації світоглядних засад молоді є формування та розвиток у неї історичної свідомості, що має як загальносуспільні ознаки, так і специфічні, корпоративні особливості. Перебуваючи в органічній єдності вони є уособленням якісної визначеності та фун-

кціональності зазначеного феномену – історичної свідомості молоді. Саме місцю історичної свідомості в модифікації світоглядних засад молоді і присвячено статтю.

Серед дослідників історичної свідомості слід назвати таких відомих вчених – істориків, філософів, культурологів, соціологів як Й.Г. Гердер і Є. Гібон, Л. Ранке і Т. Карлейль, О. Шпенглер і П. Сорокін, М. Вебер і М. Блок, Б. Кроче і Б. Рассел, К. Поппер і Р. Колінгвуд, М. Корнфорт і К. Ясперс.

Ряд цікавих сюжетів з цієї проблематики зустрічаються в працях К. Маркса і Ф. Енгельса. Довгий час саме їх розуміння суті і змісту історичної свідомості, як суспільної свідомості взагалі, було домінуючим у радянській філософській літературі. В загальних характеристиках багато в чому цей підхід працює і понині. Одночасно, враховуючи сучасні наукові розвідки в галузі філософії та інших суспільних наук, в літературі все більш широко утверджується підхід, де розгляд історичної свідомості є не лише відображенням історичного буття, а – більш-менш самостійним феноменом, який з одного боку, відтворює (презентує) історичну дійсність, з другого – є її спонукаючим чинником. Саме в такому ключі розглядали історичну свідомість класики української історичної науки М. Аркас, В. Винниченко, М. Грушевський, В. Дорошенко, М. Драгоманов, Д. Донцов, В. Липинський, Н. Полонська-Василенко, І. Франко та ін. Серед сучасних українських дослідників, які тією чи іншою мірою торкались зазначеної проблеми, слід назвати, перш за все, таких вчених, як: В. Андрущенко, В. Бакіров, І. Бойченко, А. Горак, А. Губерський, В. Кульчицький, В. Кремень, С. Кримський, І. Курас, А. Лой, В. Литвин, М. Михальченко, М. Мокляк, Л. Нагорна, І. Надольний, В. Пазенок, М. Попович, Ф. Рудич, В. Смолій, Д. Табачник, В. Ткаченко, Ю. Шаповал, В. Шинкарук, А. Шкляр, Н. Яковенко, Т. Яшук та ін.

Незважаючи на досить значну кількість різнопланової літератури, проблему дослідження процесу формування історичної свідомості як ніяк не можна вважати висчерпною. Особливо це стосується молоді.

Історична свідомість є узагальненим уявленням про людину і суспільство в їх загальній еволюції і на конкретних історичних етапах. Вона відтворює стан історичних знань соціуму, які містять відомості про власне походження, головні події, життя та діяльність видатних людей і є неодмінними духовними цінностями тієї або тієї спільноти. Треба зазначити, що використовуючи поняття «історична свідомість», ми під свідомістю розуміємо сукупність узагальнених уявлень про дійсність, переконань і ідеалів, які становлять основу певного, якісно визначеного, відношення до дійсності. Наведене визначення дозволяє підкреслити специфічну функцію світогляду як сукупності узагальнених уявлень, що полягає у забезпеченні синтезу досвіду пізнання, практичної життєдіяльності в складну цілісну, несуперечливу, форму життєвих настанов, принципів, норм.

Використовуючи наведене визначення вдається в ясній формі усвідомити сутність суперечності в існуванні наукового та технічного прогресу і відсутності прогресу їх «світоглядного сприйняття, усвідомлення та розуміння». Відповідно, історичний світогляд як сукупність узагальнених уявлень, яка забезпечує синтез досвіду пізнання, практичної життєдіяльності в складну цілісну, несупереч-

ливу форму життєвих принципів і настанов, перебуває в стані внутрішньої самосуперечності.

Відтак у світогляді сучасної молоді історична свідомість є сукупністю ідей, поглядів, відчуттів, уявлень, волінь, настроїв тощо, які відображають їхнє сприйняття й оцінку минулого в усьому його розмаїтті. «Історична свідомість немов би «розлита», охоплює і важливі, і випадкові події, вбирає в себе не тільки систематизовану інформацію, в основному через систему освіти, але й неупорядковану (через засоби масової інформації, художню літературу), орієнтація на яку визначається особливими інтересами особистості.

Чималу роль у функціонуванні історичної свідомості відіграє випадкова інформація, часто опосередкована культурою оточуючих особу людей, сім'ї, а також певною мірою традиції, звичаї, які несуть у собі також доцільні уявлення про життя народу, країни, держави» [2,52 – 53; 3,21]. В межах історичної свідомості виникають і розвиваються пізнання історичних процесів, власне наука історія, її когнітивні завдання, способи і прийоми, вся логіка історичного дослідження.

У контексті наявних форм суспільної свідомості саме історична свідомість дозволяє досягнути «всю рясногранність форм, що склалися стихійно або утворені наукою, в яких суспільство усвідомлює (відтворює і оцінює) своє минуле, достотно, свій рух у часі» [4,191]. З огляду на це історичній свідомості, так само, як і духовній сфері життя суспільства загалом, притаманні динамізм, постійна змінність, самоорганізація в поступі історичного процесу. Тому структуризація історичної свідомості продовжується дотепер. Переважна більшість дослідників підкреслює, що цей феномен охоплює історичні знання, розуміння й ставлення людей до історичного минулого [2,52-53; 3,21]. З огляду на це структуризацію історичної свідомості слід здійснювати враховуючи її тісний взаємозв'язок з формами суспільної свідомості. Тому в структурі духовного світу сучасної молоді історична свідомість повинна розглядатися у двох основних аспектах – загальному та одиничному. Інакше кажучи, вона має бути узалежнена не тільки з основними компонентами духовного життя суспільства, складовою якого є духовний світ молоді, такими, як духовна діяльність, духовне виробництво, духовні відносини, духовне спілкування, духовні цінності тощо. Не менш важливим є розкриття взаємодії історичної свідомості з елементами духовного світу особистості, насамперед з її відчуттями, емоціями, волею, розумом, переконаннями, пам'яттю та ін.

Щодо структуризації історичної свідомості молоді, то історичний ракурс проблеми дозволяє виділити в ній два основних сегменти – історичні знання та історичне пізнання. Структуру історичних знань репрезентують насамперед уявлення та погляди людей на своє минуле, на події, які вже відбулися, а також на пізнавальну діяльність, наслідком якої виявилися отримані знання [5,16,17].

Щодо рівнів історичної свідомості, то традиційно вирізняли три рівні історичної свідомості, що відповідають формуванню образу минулого:

1) позаосвітній (побутовий), пов'язаний з індивідуальним досвідом і соціальним оточенням кожної особи;

2) освітній, зумовлений складанням певної системи поглядів на минуле;

3) науковий, що ґрунтується на теоретичному осмисленні історичного процесу.

На кожному рівні історична свідомість базується на визначеному колі історичних знань, притому в реальному житті науково-історичні знання не завжди відіграють вирішальну роль. Чим вищим є рівень історичної свідомості, тим більше в ній історичних знань, що включені в наукову картину світу [6,51].

Пізнання місця і значення історичної свідомості в структурі світогляду сучасної молоді ускладнюється тим, що предметом аналізу виявляються не якісні характеристики елементів різних сфер соціуму, а лише одна сторона, один аспект, інваріант усіх соціальних феноменів — їх розвиток у часі. Історична свідомість — це різні зміни під час зміни минулого теперішнім, теперішнього — майбутнім в умовах переходу кожного з них в «своє інше» фіксує на предметному полі інших форм суспільної свідомості.

На жаль, доводиться констатувати, що за роки незалежності загальний рівень культури нашого суспільства дещо знизився. Це пов'язано серед іншого й з тим, що вся галузь культури перебуває в критичному стані. В духовній культурі сучасної молоді все менше місця залишається високим почуттям, ідеалам і моральним цінностям. Свідомість молодих людей усе більше зазнає впливу масової культури через ЗМІ, перш за все, телебачення. Роль культмасових закладів і організацій в житті сучасної молоді також виявляється малозначущою.

Створення молоддю адекватної картини світу неможливе поза ціннісною орієнтацією у ньому. Тому ціннісна орієнтація історичної свідомості є функціональною умовою самореалізації молоді людини як особистості. Якщо в осерді її уваги виявляються історичні знання, факти тощо, вони рано чи пізно «заставляють» усвідомити їх як цінність. Однак таке усвідомлення є досить складним і суперечливим процесом, що підлягає впливу великої кількості тих або інших факторів, серед них і таких, які можуть викликати різні ціннісні аберації.

Останнім часом значно посилюється інтерес молоді до вивчення національної історії, традицій, побуту і звичаїв, витоків матеріальної і духовної культури. Молодь знає і високо цінує внесок історичних особистостей у становлення та розвиток української держави, таких як Б. Хмельницький, Т. Шевченко, М. Грушевський, Л. Українка, які своєю діяльністю сприяли утвердженню незалежної української держави, збереженню та формуванню її національної культури та свідомості. Тому останнім часом значно посилилася діяльність центральних та місцевих органів влади щодо героїко-патріотичного виховання молоді. Наприклад, на державному рівні вшановується річниця героїчної оборони під Крутами, яка є взірцем патріотизму молоді, її готовності віддати життя за батьківщину.

Отже, в світогляді сучасної молоді історична свідомість проявляється через особливий структурний компонент — історичну пам'ять. Остання є особливим чином сфокусованою свідомістю, яка відображає особливу значущість і актуальність інформації про ми-

нуле в його тісному зв'язку з теперішнім і майбутнім. Історична пам'ять може бути як сукупною, так і особистісною. Уявлення про національних героїв, талановитих людей та результати їх діяльності зберігаються в сукупній історичній пам'яті. Молодь одержує такі знання з підручників, наукової та художньої літератури. Водночас пам'ять про мільйони пересічних громадян зберігається в пам'яті їх рідних, друзів, знайомих.

В структурі світогляду сучасної молоді поряд з елементами, які проявляються через духовне життя суспільства, необхідно виділяти й складові особистісного характеру — відчуття, емоції, волю, віру, установки, переконання тощо. Усі вони виявляються не тільки важливими моментами у формування світоглядної позиції молоді, але й її причетності та відповідальності за долю історичного процесу загалом. Різні елементи історичної свідомості актуалізуються саме зараз, на початку третього тисячоліття, коли зростає тенденція щодо перегляду цілісних картин історії, перевірки їх відповідності істині.

Саме такими є ідеали і загальнолюдські цінності, що як особливі продукти духовної діяльності людини, породжують ціннісне сприйняття дійсності та відповідну мотивацію дій і вчинків індивідів. У молодіжному середовищі таке сприйняття і мотивація поведінки можуть наповнюватися специфічним змістом, який проявляється в особливій концентрації відчуттів, думок, ідей тощо. Своєю чергою вони можуть втілюватися в зразках прекрасного, істинного, доброго, благородного.

Саме у співставленні з цими нормами, які одержали суспільне визнання, й утворює себе сучасна молодь. Адже саме у сфері духовного життя нею здійснюється осмислення й вибір ідеалів та цінностей.

Проблема формування власної духовності — це не тільки окреслення найвищого рівня освоєння кожною молодою людиною світу, в якому вона існує, але насамперед ставлення до інших і самої себе. Це проблема її виходу за межі вузькоемпіричного буття, подолання себе «вчорашньої» у процесі поновлення і вдосконалення, сходження до своїх ідеалів, цінностей і реалізації їх на власному життєвому шляху. Усе це виявляється для сучасної молоді проблемою життєтворчості.

Інша складова світогляду — віра — посідає в структурі духовного світу сучасної молоді особливе місце, оскільки її переростання в переконання є злиттям розуму з волею. Нині молодь перебуває у досить непростому становищі. Держава, система освіти та інші соціальні інститути декларують різні і часом відмінні цінності. Саме тому процес соціалізації нашої молоді ускладнюється ситуацією вибору.

Водночас не слід забувати про те, що соціальні негаразди спонукують зростання інтересу молоді, особливо студентської, до етнічних цінностей, які вважаються більш стійкими і непохитними, а також більш близькими і зрозумілими за умов інформаційного перевантаження молоді.

На жаль, зростаюча етнічна орієнтація молоді сьогодні не має стійкого підґрунтя через втрату не лише окремих елементів фольклору, але й зразків міжособистісного спілкування. Тому не випадково, що саме така, орієнтована на етнічність, молодь здатна до пошуку якихось ефемерних, надуманих цінностей, псевдоісторичних фактів,

напівлегенд тощо. Мало того, така ситуація провокує виникнення рухів, які начебто захищають етнічно орієнтовану молодь від груп, які насправді їй зовсім не загрожують, відволікаючи її тим самим від процесу відтворення справжніх етнічних цінностей [7,72].

Враховуючи, що соціально-економічні трансформаційні процеси, які відбуваються в сучасній Україні виявляють необхідність ідейного обґрунтування нових форм суспільного життя, оскільки життєздатність останніх залежить від цілеспрямованого їх відтворення у повсякденності окремих громадян, відповідальне ставлення до формування змістовно науково визначеної історичної свідомості української молоді має пріоритетне значення.

Враховуючи, що визначення поняття «сучасна молодь» змістовно потребує визначення поняття «сучасне суспільство», яке, на нашу думку, має розкриватися через визначення лише трьох розумно обґрунтованих (наукових) світоглядних пріоритетів у якості основоположних, соціальні, світоглядні та політичні функції історичної свідомості молоді мають поставати як загальносуспільні, а не вікові. До цих обґрунтованих та визнаних розумом пріоритетів відносяться концепції: розумності людини; визнання зверхності права як основи суспільного буття; соціальності держави.

Навіть поверховий аналіз змін суспільного буття, що відбулися в Україні у зв'язку з загальною трансформацією пострадянського соціуму, виявляє ряд проблем які постали перед адаптацією молоді до нових умов. Процес соціальної адаптації молодої людини до нових соціальних реалій має свої особливості і проходить дещо інакше, ніж у старших поколінь, що вже мають життєвий досвід «боротьби» за соціальне та фізіологічне існування.

Молодь, як виявляється, не має ускладнень пов'язаних з особистісним минулим досвідом, стереотипами поведінки, оскільки найважче в процесах адаптації замінити один досвід особистого життя на інший. У молоді взагалі адаптація, як правило, співпадає з соціалізацією. Тим самим молодь має соціально-психологічні переваги над старшими віковими групами: кращу адаптивність до змін, вищу мобільність, ринково орієнтовану ментальність — базу, на яку має спиратися молодіжна політика, соціальна політика.

Визначальними факторами для адаптації молоді є панівні суспільні цінності, серед яких фундаментальне значення має самоідентифікація людності сформована конкретними ідеалами та цінностями здобутими попереднім історичним досвідом суспільства. У процесі адаптації цінності та ціннісні орієнтації постають як історично сформована основа механізмів регуляції соціальної поведінки, соціальної адаптації особистості, її саморегуляції. Також треба враховувати, що ціннісна структура молодих людей перебуває у стані її становлення, основний вплив на яку має розмаїття процесів, що відбувалися та відбуваються в суспільстві.

Перехід України до ринкових відносин має суперечливий характер, створюючи підвалини для самодостатнього життя особистості він природно супроводжується духовними втратами. Розвиток ринкової економіки обумовлює більш вимогливі, жорсткі міжособистісні стосунки. А потрібна для динамічного розвитку суспільства економічна конкуренція подекуди набуває форм жорстокості.

У зв'язку з цим спонукальними мотивами включення молоді у підприємницьку діяльність є прагнення забезпечити собі матеріальне благополуччя реалізацією власних творчих здібностей, прагнення бути незалежним від примхливих обставин суспільної суб'єктивності, самостійним і самодостатнім, займатися самостійно обраним ділом, реалізувати свою унікальність. У даному прагненні для потенційних підприємців характерна своєрідна трансформація уявлень про те, що є нормою, а що — відхиленням від неї. Тобто виявляється відмінність від традиційних моральних норм.

Молодь відмічає свою готовність до ризику, заповзятливості та рішучості у прийнятті відповідальних рішень. Що ж стосується моральних якостей, вони стосовно бізнесової діяльності сьогодні не пов'язуються з уявленнями про чуйність, готовність безкорисливо допомагати людям, жертвність в ім'я громадського обов'язку та інтересів суспільства.

Молодь часто сьогодні розглядається як спадкоємиця істотних проблем існуючого світу, від розв'язання яких залежать майбутні траєкторії руху всього людства в планетарно-історичному масштабі. З огляду на це, з одного боку, молодь виявляється носієм негативних явищ, соціальних негараздів. Підтвердження цьому вчені часто знаходять, у неприйнятті молоддю або її частиною цінностей того чи того суспільства.

З другого боку, з цієї самої причини молодь виявляється носієм добра, не обтяженою помилками частиною людства, яка здатна за новими мірками переробити і перевлаштувати цей далеко недосконалий світ. Але як в першому, так і в другому випадку молодь вважається національним надбанням, особливим ресурсом.

Таким чином, модифікація світоглядних засад молоді супроводжується ламанням застарілих стереотипів та суспільних норм, і є ознакою народження нової системи цінностей, відродження багатьох втрачених гуманістичних ідеалів, потреба в яких актуалізується у сучасній молоді відродженням релігійних почуттів, в посиленому прагненні до дотримання національних обрядів, в освоєнні народної культури.

Молодь усе більше усвідомлює, що будівництво демократичної держави неможливе без відродження історичної пам'яті, національної самосвідомості, традицій, самобутності українського народу. А це вимагає від молодого покоління вироблення чітких світоглядних, ідейно-політичних та моральних орієнтирів, наявності певної суми історичних знань, звернених на осмислення і оцінку історичного минулого й сучасності, глибокого усвідомлення розгортання історичного процесу.

Література

1. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого — світоглядний аналіз. — К.: Знання України, 2002.
2. Ракитов А.И. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. — М., 1982.
3. Тощенко В.Ж. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния // Новая и новейшая история. — М., 2000. — № 4. 4. Философские проблемы исторической науки. — М., 1969.

5. Дмитриева М.С. Историческое сознание общества и подготовка учителя истории // Повышение эффективности подготовки учителей истории без отрыва от производства: Сборник докладов и сообщений научно-методической конференции. — Одесса, 1992.

6. Чумак В.М. Розвиток історичного мислення у процесі вивчення вітчизняної історії та його вплив на історичну свідомість // Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей. Збірник статей: Праці Всеукраїнської науково-практичної конференції 7 — 10 грудня 1999 р. — Одеса, 1999.

7. Аза Л. Ростити патріотів, а не перекотиполе // Віче, 1997. — № 12.

Вашкевич В.Н. Модификация мировоззренческих принципов молодежи в контексте цивилизационного развития Украины

Рассматривается место исторического сознания в модификации мировоззренческих принципов молодежи, освещается его структуризация, взаимосвязь с формами общественного сознания.

Vashkevich V.N. Modification of world outlook principles of youth in context of civilization development of Ukraine

The place of historical consciousness in modification of world outlook principles of youth is considered; its structurization, relationship with forms of social consciousness are elucidated.